

VITAL SIDAROVICH
TATSIANA SIALVERSTAVA
JAN LIALIEVICH

SKARB DENARÓW RZYMSKICH SPOD WSI CIAPY W OBWODZIE GRODZIENSKIM NA BIAŁORUSI

ABSTRACT: The collections of the Grodno State Historical and Archaeological Museum include a hoard of denarii of the Roman Empire found near the village of Tsiapy in the Shchuchyn district of the Grodno region. The museum received 28 denarii from the Nerwa–Antonine dynasty, the youngest of which dates back to 191–192. The Shchuchyn district and adjacent territories are known for the largest number of finds of Roman coins, including hoards, in the Grodno region. Numerous Roman and Eastern German imports recorded in this region allow us to hypothesize the penetration of the Goths into the right bank of the Neman River or their powerful influence on local Baltic population.

ABSTRAKT: W zbiorach Grodzieńskiego Państwowego Muzeum Historyczno-Archeologicznego znajduje się skarb denarów Cesarstwa Rzymskiego, znaleziony w pobliżu wsi Ciapy w rejonie szczuczyńskim obwodu grodzieńskiego Białorusi. Do muzeum trafiło 28 denarów dynastii Antoninów, z których najmłodszy pochodzi z lat 191–192. Rejon szczuczyński oraz tereny przyległe znane są z największej na Grodzieńszczyźnie liczby znalezisk monet rzymskich, w tym skarbów. Znaleziono tu osiem depozytów gromadnych, z których tylko dwa trafiły do zbiorów muzealnych. Liczne importy rzymskie i wschodniogermańskie odnotowane w rejonie szczuczyńskim, a także na terenach sąsiednich, pozwalają postawić hipotezę o penetracji Gotów na prawobrzeżną część dorzecza Niemna lub o ich silnym wpływie na miejscową ludność bałtyjską.

KEYWORDS: skarby, denary rzymskie, kultura wielbarska

SŁOWA KLUCZOWE: hoards, Roman denarii, Wielbark culture

W zbiorach Grodzieńskiego Państwowego Muzeum Historyczno-Archeologicznego przechowywane są obecnie dwa skarby denarów rzymskich. Obydwa znaleziono w rejonie szczuczyńskim obwodu grodzieńskiego. Jeden z nich, odkryty w 2017 r. w pobliżu wsi Varanki (biał. *Варанкі*), był już wstępnie opublikowany¹.

Drugi depozyt, ujawniony w pobliżu wsi Ciapy (biał. *Цяпы*) przez poszukiwaczy skarbów między 2010 a 2015 r., został przekazany do muzeum dopiero niedawno – w 2022 r. Miejsce odkrycia skarbu znajduje się na lewym brzegu rzeki Rycza (biał. *Рыча*), która zasila rzekę Kotra (biał. *Котра*), która z kolei jest prawym dopływem Niemna. Warto podkreślić że wyżej wspomniany skarb ze wsi Varanki znaleziono zaledwie 6–7 km na północny-zachód od Ciap, na prawym brzegu tej samej rzeki Rycza.

Do muzeum trafiło łącznie 28 denarów Cesarstwa Rzymskiego, pośród których 27 jest całych, a jeden we fragmencie (zob. Tabela 1). Prawie wszystkie monety są źle zachowane, co utrudniło ich identyfikację. Wszystkie monety należą do emisji dynastii Nerwy – Antoninów – od Hadriana do Kommodusa. Najmłodszy z denarów Kommodusa pochodzi z lat 191–192.

Biorąc pod uwagę fakt, że od odkrycia skarbu do przekazania monet do muzeum minęło około dekady, można przypuszczać, że jest to tylko część zespołu. Najprawdopodobniej został on przejrany przez kolekcjonerów lub sprzedawców, którzy wybrali najciekawsze monety. Pośrednio mogą o tym świadczyć dwie przesłanki: po pierwsze – prawie wszystkie monety są źle zachowane; po drugie – wśród egzemplarzy przekazanych do muzeum znajdują się tylko najpowszechniejsze typy – np. z 10 monet wybitych za panowania Antoninusa Piusa połowa to denary pośmiertne Faustyny Starszej (bardzo popularne i najtańsze monety rzymskie na rynku antykwarycznym). Niestety nie mamy żadnych danych na temat pierwotnej liczby monet ze skarbu spod wsi Ciapy, ale można z dużą dozą prawdopodobieństwa przypuszczać, że było ich znacznie więcej.

Rejon szczuczyński, a także terytoria przyległe znane są z największej liczby znalezisk monet rzymskich, w tym skarbów, z obszaru Grodzieńszczyzny². Zarejestrowano tu co najmniej osiem znalezisk gromadnych, z których dopiero dwa trafiły do zbiorów muzealnych oraz dziesiątki pojedynczych monet, przede wszystkim denarów.

Warto zauważyć, że skarby denarów rzymskich są bardzo ważnym wyznacznikiem kulturowym i chronologicznym. Na terenie środkowowschodniego *Barbaricum* podobne depozyty należy wiązać przede wszystkim z ludnością wschodnio-germańską, czyli z kulturami kręgu gockiego i kulturą przeworską³.

¹ Sidorovič 2021, s. 178; Sidarovich, Sialverstava, Lialievich 2023.

² Sidorovič 2021, s. 176, 178–180.

³ Dymowski *et al.* 2020, mapa 1; Dymowski, Myzgin 2014, s. 40.

Należy podkreślić, że stanowiska z epoki żelaza w środkowej części dorzecza Niemna są bardzo słabo rozpoznane archeologicznie. Na przykład w rejonie szczuczyńskim nie było prawie żadnych wykopalisk na stanowiskach z okresu wpływów rzymskich i wędrowek ludów. Nasza dotychczasowa wiedza o zasiedleniu tego regionu w epoce żelaza opiera się głównie na znaleziskach przypadkowych, w tym znajdujących się w zbiorach muzeum w Grodnie⁴. Z powodu niewystarczającego rozpoznania archeologicznego trudno ocenić kontekst kulturowy i wykorzystać tło osadnicze do lepszego zrozumienia skarbu spod wsi Ciapy. Dorzecze Niemna jest tradycyjnie uważane za terytorium Bałtów. Dyskusja dotyczyła zazwyczaj tylko przynależności miejscowych społeczności do poszczególnych kultur archeologicznych. Uważa się zazwyczaj, że środkowa część dorzecza Niemna w okresie wpływów rzymskich była zajęta przez ludność kultury ceramiki sztrychowanej, albo przez grupy ludności kultur zachodniobałtyjskich⁵. Jednak prawie wszystkie kultury bałtyckie charakteryzują się przewagą monet miedzianych Cesarstwa Rzymskiego, a skarby denarów są na ich terenach bardzo rzadkie. Na przykład na terytorium Litwy, która sąsiaduje z rejonem szczuczyńskim, znane są nie więcej niż trzy skarby denarów, z których jeden został znaleziony w pobliżu granicy z Białorusią⁶. W innych regionach „świata bałtyjskiego” obserwuje się podobną sytuację. Nieliczne skarby denarów na terenach kultur kręgu zachodniobałtyjskiego zawierają niewielką liczbę monet i są prawdopodobnie wynikiem kontaktów z kulturą wielbarską⁷.

Liczne importy rzymskie i wschodniogermańskie odnotowane w rejonie szczuczyńskim, a także na terenach sąsiednich⁸, pozwalają postawić hipotezę o penetracji ludności kultury wielbarskiej na prawobrzeżną część środkowego dorzecza Niemna lub o ich potężnym wpływie na miejscową ludność bałtyjską. Hipotezy takiej niestety nie można jeszcze potwierdzić wiarygodnymi danymi archeologicznymi, ponieważ na stanowiskach z okresu wpływów rzymskich w tym regionie przeprowadzono bardzo niewiele badań. Dodatkowo zdecydowana większość odnotowanych tu rzymskich importów to znaleziska dokonane przez detektorystów. Z tego powodu zarejestrowane znaleziska monet rzymskich (przede wszystkim skarbów) stanowią bardzo ważny przyczynek do badań nad pradziejami Grodzieńszczyzny. Skarb spod wsi Ciapy jest bardzo typowy dla *Barbaricum*, gdyż składa się wyłącznie z denarów, z których najmłodszy pochodzi z początku lat 90. II w. Choć w depozycie tym nie ma monet Septymiusza Sewera, to jest on, naszym zdaniem, najbliższy grupie skarbów typu D2 według typologii Arkadiusza

⁴ Belâvec 2022.

⁵ Medvedev 2011, s. 10–11, 27.

⁶ Dymowski *et al.* 2020, nos 102–104; Grimalauskaitė 2020, s. 31.

⁷ Zapolska 2009, s. 144–146.

⁸ Belâvec 2018, s. 52–53; Belâvec 2022.

Dymowskiego i Kiryła Myzgina⁹. Niestety dla tego skarbu możemy ustalić tylko *tpq* – 191 r., ale bardzo trudno określić moment ukrycia. Czas ten można mniej lub bardziej wiarygodnie ustalić tylko dla niektórych skarbów denarów cesarskich, tj. depozytów z młodszymi monetami, wybitymi nie później niż za panowania Hadriana (skarby typu A wg Dymowskiego i Myzgina)¹⁰, albo dla skarbów, w których poza denarami znajdują się późniejsze monety lub inne, wąsko datowane przedmioty. Z reguły najczęściej są to ozdoby lub ich fragmenty pochodzące z czasów znacznie późniejszych niż monety, znane np. ze skarbów spod wsi Varanki albo spod wsi Alekszyca¹¹. Podobne depozyty pozwalają z całą pewnością mówić o bardzo długim użytkowaniu denarów cesarskich przez barbarzyńców – aż do V w. W związku z tym wiele skarbów denarów z I–II w., bez żadnych innych przedmiotów, mogło zostać ukrytych znacznie później, niż wskazują na to najmłodsze monety. To stwierdzenie w pełni dotyczy również skarbu spod wsi Ciapy.

⁹ Dymowski, Myzgin 2014, s. 50–52.

¹⁰ Dymowski, Myzgin 2014, s. 48–49.

¹¹ Belâvec, Sidarovič 2018, s. 11–14

Tabela 1. Inwentarz monet ze skarbów spodu wsi Ciapy w obwodzie grodzieńskim na Białorusi

Lp.	Nominał	Data	Mennica	Analogia katalogowa	Średnica (mm)	Waga (g)	Nr inwent.
Hadrian							
1	D	120–121	Rzym	RIC II ₂ 385	19,2	2,26	114646/01
2	D	125–127	Rzym	RIC II ₂ 801	18,5	2,35	114646/02
3	D	133–135	Rzym	RIC II ₂ 2038	18,0	2,27	114646/03
4	D	137–138	Rzym	RIC II ₂ 2311	18,0	2,18	114646/04
Antoninus Pius							
5	D	145–161	Rzym	RIC III 136	18,2	2,90	114646/11
6	D	155–156	Rzym	RIC III 249	18,5	2,03	114646/13
7	D	159–160	Rzym	RIC III 304	17,4	2,30	114646/12
Antoninus Pius (Faustyna I)							
8	D	po 141	Rzym	RIC III 343 [Pius]	17,8	2,71	114646/18
9	D	po 141	Rzym	RIC III 348? [Pius]	17,5	2,25	114646/22
10	D	po 141	Rzym	RIC III 361 [Pius]	19,2	2,54	114646/19

Lp.	Nominał	Data	Mennica	Analogia katalogowa	Średnica (mm)	Waga (g)	Nr inwent.
11	D	po 141	Rzym	RIC III 362 [Pius]	18,9	2,29	114646/20
12	D	po 141	Rzym	RIC III 378? [Pius]	17,7	2,08	114646/21
Antoninus Pius (Marek Aureliusz)							
13	D	145–160	Rzym	RIC III 429A [Pius]	18,3	2,50	114646/08
Antoninus Pius (Faustyna II)							
14	D	145–161	Rzym	RIC III 502 [Pius]	18,5	2,19	114646/23
Marek Aureliusz							
15	D	169–170	Rzym	RIC III 222	18,0	2,08	114646/05
16	D	171–172	Rzym	RIC III 259	18,2	2,75	114646/07
17	D	174–175	Rzym	RIC III 313 lub 324	18,5	2,34	114646/09
Marek Aureliusz (Lucjusz Werus)							
18	D	161–169	Rzym	RIC ? ¹²	18,3	2,07	114646/10

¹² Moneta bardzo źle zachowana. Av.: głowa Lucjusza Werusa w wieńcu w prawo. Napis nieczytelny; Rv.: stojąca figura. Napis nieczytelny.

Lp.	Nominał	Data	Mennica	Analogia katalogowa	Średnica (mm)	Waga (g)	Nr inwent.
Marek Aureliusz (Faustyna II)							
19	D	161-175	Rzym	RIC III 669 [Aureliusz]	18,9	2,62	114646/26
20-21	D	161-175	Rzym	RIC III 677 [Aureliusz]	19,1 18,8	2,65 2,00	114646/24-25
22	D	161-175	Rzym	RIC III 688 [Aureliusz]	19,0	2,52	114646/27
23	D	161-175	Rzym	RIC III 710-712 [Aureliusz]	17,2	1,21	114646/28 Fragment (1/2)
Kommodus							
24	D	181	Rzym	RIC III 17	18,0	2,02	114646/14
25	D	183	Rzym	RIC III 66	18,9	1,81	114646/15
26	D	189	Rzym	RIC III 187	19,1	3,03	114646/16
27	D	189	Rzym	RIC III 189	17,2	2,06	114646/17
28	D	191-192	Rzym	RIC III 256	16,9	1,47	114646/06

WYKAZ SKRÓTÓW

- RIC II₂ – Richard Abdy, Peter Mittag, *Roman Imperial Coinage II/3, From AD 117 to AD 138 Hadrian*, wydanie 2, London 2019.
- RIC III – Harold Mattingly, Edward A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage III, Antoninus Pius to Commodus*, London 1930.

BIBLIOGRAFIA

Belâvec V.G.

- 2018 *Novyâ znahodki fibul typu Grudek-47: da pytanâ ab finale pomnikaŭ velbarskaj kultury na terytorii Belarusi*, [w:] *Ėtnokulturnye processy na territorii Belarusi v I – načale II tysâčecietâ našei èry: materialy meždunarodnoj naučnoj konferencii, posvâščënoj 90-letiu professora E. M. Zagorul'skogo*, Minsk, 6–7 dekabrá 2018 g., Minsk, s. 48–59.
- 2022 *Rëčy velbarskaga pahodžannâ ŭ zborah Grodzenskaga dziaržaŭnaga gistoryka-arhealagičnaga muzeâ*, [w:] *Labor omnia vincit. Praca zaŭsëdy peramagae: materyialnaâ kultura ŭ gistaryčnym kanteksce. Problemy vyučennâ i zahavannâ*, Grodna, s. 3–14.

Belâvec V., Sidarovič V.

- 2018 *Alekšycki manetna-rëčavy skarb èpohi Vâlikaga perasâlennâ narodaŭ*, Bankaŭski vesnik 2, s. 3–16.

Grimalauskaitė D.

- 2020 *Roman denarii hoard from Krupaviesai (Kalesninkai), Šalčininkai district*, *Arheologija un etnografija XXXI*, s. 30–42.

Dymowski *et al.*

- 2020 Arkadiusz Dymowski, Audronė Bliujienė, Helle Horsnæs, Rasmus Holst Nielsen, Fraser Hunter, Lennart Lind, Jiří Militký, Lucian Munteanu, Kyrylo Myzgin, Jan Pelsdonk, Vital' Sidarovich, Boris Stoklas, István Vida, Mirjana Vojvoda, David Wigg-Wolf, Bernhard Woytek, *Roman Imperial Hoards of Denarii from the European Barbaricum*, [w:] *Group and individual tragedies in Roman Europe. The evidence of hoards, epigraphic and literary sources*, red. C. Găzdac, Cluj-Napoca (=Journal of Ancient History and Archaeology: monographic series 1), s. 193–242.

Dymowski A., Myzgin K.

- 2014 *Inflow and Redistribution of Roman Imperial Denarii in the Area of Przeworsk, Wielbark and Chernyakhiv Cultures and in the Baltic Islands in the Light of Chronological of Coin Hoards*, *Notae Numismaticae/Zapiski Numizmatyczne IX*, s. 39–69.

Medvedev A.M.

- 2011 *Verhnee Poneman'e v železnom veke i rannem srednevekov'e (I tysiačecietie do n.e. – 5 v. n.e.)*, Minsk.

Sidorovič V.

- 2021 *Novi dani pro skarby rym skyh monet iz Grodnenskoj oblasti Respubliki Bilorus', Ukrain's'kyj numizmatyčnyj ščoričnyk 5*, s. 174–187 <<https://doi.org/10.31470/2616-6275-2021-5-174-187>>.

Sidarovich V., Sialverstava T., Lialievich J.

2023 *Skarby denarów rzymskich ze zbioru Grodzieńskiego Państwowego Muzeum Historyczno-Archeologicznego*, [w:] *I Podlaska Konferencja Archeologiczna. Wyniki badań archeologicznych z obszaru województwa podlaskiego i terenów sąsiednich w latach 2020–2022. Abstrakty*, red. H. Lepionka, K. Piasecka, Białystok, s. 14.

Zapolska A.

2009 *Roman Denarii in the Bogaczewo and Sudovian Cultures*, *Wiadomości Numizmatyczne* LII/2 (=Polish Numismatic News VIII, 2009), s. 139–165.

HOARD OF ROMAN DENARII FROM THE VICINITY OF VILLAGE TSIAPY IN GRODNO REGION IN BELARUS

(Summary)

The collections of the Grodno State Historical and Archaeological Museum include a hoard of denarii of the Roman Empire found near the village of Tsiapy in the Shuchyn district of the Grodno region in Belarus. The museum received 28 denarii from the Nerva-Antonine dynasty, the youngest of which dates back to 191–192. We assume that this is only part of the hoard, and some of the coins ended up in private collections.

In the central-eastern *Barbaricum*, deposits of imperial denarii should be associated primarily with the East Germanic population, while the neighboring Balts were dominated by large bronze coins. The Shchuchyn district and the adjacent territories are known for the largest number of finds of Roman coins, including hoards, in the Grodno region. Eight hoards were found here, only two of which found their way into museum collections. Although the prevailing opinion is that the middle part of the Neman basin was occupied by the Baltic population during the period of Roman influence. Numerous Roman and Eastern German imports allow us to hypothesize the penetration of the Goths into the right bank of the Neman basin or their powerful influence on the local Balts.

Adresy autorów/The authors' addresses:

Vital Sidarovich

Uniwersytet Warszawski

Wydział Archeologii

ul. Krakowskie Przedmieście 26/28

00-927 Warszawa

v.sidarovich@uw.edu.pl

ORCID: 0000-0003-3994-1732

Tatsiana Sialverstava

tatyana.com143@gmail.com

badacz niezależny

Jan Lialievich

lelevic@gmail.com

badacz niezależny

Ryc. 1. Denary ze skarbu spod wsi Ciapy. Numeracja odpowiada inwentarzowi monet z tabeli 1, fot. Stsiapan Kitchuk

Ryc. 2. Denary ze skarbu spod wsi Ciapy. Numeracja odpowiada inwentarzowi monet z tabeli 1, fot. S. Kitchuk

Ryc. 3. Denary ze skarbu spod wsi Ciapy. Numeracja odpowiada inwentarzowi monet z tabeli 1, fot. S. Kitchuk